УДК 355.082:94(477)

Р. В. Тютенко

ОФІЦЕРИ І СУСПІЛЬНО–ПОЛІТИЧНІ ВИКЛИКИ НА ТЛІ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ В 1917 р.

Стаття присвячена суспільно-політичним настроям та викликам перед українськими офіцерами Російської імператорської армії в Україні. Висвітлено умови перебування українських офіцерів на фронтах Першої світової війни напередодні Лютневої революції 1917 р. Зроблено спробу показати їхні політичні орієнтації, поведінку на тлі революційних подій в Україні в 1917 р. та в перших місяцях творення української державності. У статті на прикладі мемуарів розкрито особисте ставлення офіцерів до зміни політичного ладу та акцентовано увагу на проблемі вибору ними політичного шляху в умовах цих змін.

Ключові слова: *офіцери, Лютнева революція, Україна, Українська Центральна Рада, Російська імперія*

У роки Першої світової війни на території українських земель перебувала російська армія, яка в результаті Лютневої революції 1917 р. стала потужним осередком демократичного і національно-визвольного руху. Певний відсоток особового складу російської армії становили українські офіцери. Вони активно включилися в революційний процес в лютому-березні 1917 р., що охопив українське суспільство після повалення російського самодержавства і швидко виділився в окремий його елемент – національний військовий рух. Офіцерам належала одна з головних ролей в боротьбі українського народу за відновлення державності, оскільки вона мала яскраво виражений державницький характер, що посів важливе місце в процесі державного відродження України.

Складові досліджуваної проблеми знайшли певне відображення у працях В. Голубка [1], В. Верстюка [2], П. Голуба [3], П. Шандрука [4]. Суспільно-політичні настрої на прикладі солдатської верстви розкриті у статті В. Лозового [5]. Однак, щодо офіцерів проблема їх психології та становища в українській історіографії ще не була окремим об’єктом дослідження. Важливими джерелами, що з’ясувати окреслену проблематику були, насамперед, спогади офіцерів – учасників революційних подій, зокрема Н. Авраменка [6], М. Ґалаґана [7], В. Кедровського [8] та інших, а також інші рукописні матеріали з Центрального державного історичного архіву м. Києва та м. Львова, Державного архіву Львівської області.

Метою цієї статті була спроба окреслити становище українських офіцерів напередодні та в час Лютневої революції 1917 р., висвітлити їхню соціальну поведінку, психологію, особисті настрої і проблему вибору політичної орієнтації на тлі революційних подій в Україні в 1917 р.

З початком Першої світової війни, на території українських земель пролягали Південно-Західний фронт – один з найбільших фронтів російської армії, а також невелика частина Румунського фронту. До складу Південно-Західного фронту входили 7, 8, 11 та Окрема армії. Станом на 1 березня 1917 р. його особовий склад становив 2 млн. 281 тис. солдатів, офіцерів та військових урядовців. Українці на ньому становили 1/3, а на Румунському фронті – 1/4 їхнього особового складу. Всього ж неросійський контингент на цих фронтах складав 65 % [1, с.29].

Загалом військовиків у російській армії на початок 1917 р. було 6 млн. 798 тис., а тих, котрі перебували в запасних частинах – 2 млн. 260 тис. Із цього складу українців було приблизно 3,5 млн. Як бачимо, російська армія майже на 40% складалася з українців [1, с.24]. Однак, лише невеликий відсоток офіцерів належали до вищого офіцерського складу, тобто до генералітету. Основою офіцерського корпусу армії були середні і нижчі чини, до яких належали і українці.

Події на фронті на початку 1917 р. розгорталися не на користь Російської імперії та її армії. Дедалі частішими стали братання з ворогом та випадки дезертирства, що підривало й так ослаблену армію і загрожувало державі. Ті події яскраво висвітлені у споминах офіцерів, учасників і сучасників того часу. Полковник Микола Ґалаґан згадував, що у війську все частіше траплялися недисциплінованість, у пам’яті офіцерів виринали образи перших днів мобілізації 1914 р. і “маси вояків, активної служби і резервових, які стройними лавами виходили на фронт” [7, с.191]. Полковник Володимир Кедровський писав, що становище на фронті було складним, харчування з кожним днем погіршувалося і серед офіцерів наростав мовчазний протест [8,с.17]. У своїх “Споминах” генерал В. Петрів наводив факти, що “весь тягар спочивав на них, на їх життю та їх здоровлю, а відгомон політичної боротьби, що йшла у політичних центрах за владу, примушував старшин призадуматись над тим, хто є виною всіх тих неуспіхів й даремного наражування їхнього життя і приходив до висновків тільки негативних, щодо існуючого ладу, вищих штабів та кермуючого проводу” [9,с.7]. Сотник Никифор Авраменко з огляду на це зазначав, що “в піхоті появилась щілина і стала помалу шириться” [6,с.191]. І вже невдовзі переважно молодші офіцери “майже одверто висловлювали свої погляди, солідарні з солдатськими: коли кінець війні?” [6, с.166].

До того ж, серед нижчих офіцерських чинів в січні-лютому 1917 р., за даними рапортів до Начальника Волинського губернського жандармського управління, поширювався нелегальний орган “Солдатскій Вѣстникъ”, в якому повідомлялося про страйки і погроми в імперії [10,арк.85-86]. Тому ставлення командирів полків та інших офіцерів до маніфесту про зречення імператора Миколи II було здебільшого спокійним, а як зазначав генерал Володимир Селівачов, що деякі навіть прямо заявили: “Та ми це навіть давно знали і очікували” [11, с.111].

До військ Південно-Західного фронту накази про зречення імператорської сім'ї та події в Петрограді надходили з великим запізненням. Про це згадував, зокрема, полковник М. Ґалаґан: "Життя йшло помимо наказів, а революція здійснювала свої цілі та завдання, випереджаючи різні офіційні повідомлення, що переходили всі щаблі довгої військової ієрархічної драбини й з великим запізненням доходили до низу і дієвої армії" [7,с.197]. Але офіцери відчували, що щось сталося. В. Кедровський про це зазначав: "Ясно, що у Петрограді сталося щось надзвичайного. Але чому ми, армія, нічого не знаємо?" [8,с.18]. Попри все, як писав М. Ґалаґан, "не могло бути ніякого сумніву в тому, що за кілька днів цілий фронт довідається про переворот, бо заховати таку подію, звичайно, нікому не вдалось би" [7,с.193].

Звістки про зречення імператора з престолу значна частина офіцерів сприйняла з великою радістю. Про це В. Кедровський писав: "Нарешті привезли газети…Руки трясуться, розгортаючи їх…Так!...Дійсно так!...Перечитуємо у десяте останній маніфест Миколи Другого й сльози радости заливають очі…Щось підступає до горла і давить у ньому…Хочеться бігти на вулицю, вітати всіх з празником волі…Здійснились мрії!" [8,с.20]. Вже невдовзі революційним рухом пройнялися різні верстви українського суспільства, у тому числі і армія. І як влучно зауважив В. Сімянцев у мемуарах "Роки козакування" – "кругом бушувала Україна" [12,с.10].

Революційні настрої перекинулись на армію і дуже негативно на неї вплинули. Почастішали випадки дезертирства, які з часом стали масовим явищем на фронті [13,арк.10]. Так, зокрема, генерал Михайло Алексеєв писав до військового міністра О. Гучкова: "в арміях Південно-Західного і Румунського фронтів тільки з передових позицій за той же час [1–7 квітня 1917 р.] дезертирувало 347 солдат" [14,с.42]. З кожним днем падала дисципліна, а винні в порушенні військового обов'язку ставилися до можливих покарань з повною байдужістю. А відтак це призвело до падіння авторитету офіцерів та керівництва. Подекуди офіцери були усунуті від влади над своїми підопічними, а влада у фронтових частинах була передана під контроль солдатських комітетів. Відновити підірване довір'я і усунути все зростаючі суперечності було неможливо. Внаслідок цього у середовищі офіцерів бойовий дух падав все більше [14,с.43].

У час хаосу та розкладу армії, російські військовики найбільше підпадали під революційні та анархічні впливи, і разом з тим втрачали свій вояцький дух. Українці в той час виявилися стійкішими, а тому відбулося певне дистаніцювання від російських офіцерів. Як відзначив полковник Володимир Савченко: "В цей час не тільки українець-старшина, а навіть звичайний солдат, дивилися з призирством на своїх московських товаришів" [15,с.54].

У перші дні революції Німеччина активно вела пропаганду, як в тилу – через своїх шпигунів, так і на фронті – під виглядом локального перемир'я та братання. Як наслідок, солдати більше вже не рвалися в бій, щоб "доказати, як російський громадянин захищає свою вільну Росію" [14.с.51], а офіцери вже більше не виступали за війну до перемоги.

Після падіння монархії офіцери почали збирати збори та засідання з приводу того як діяти далі. Та серед них була невпевненість в тому чи правильно, що вони збираються без дозволу вищого керівництва, чи не порушують вони дисципліну. Однак згодом молодші старшини, переважно прапорщики, які позитивно сприйняли падіння самодержавства, стали демократично налаштованими і були готові підтримати демократичний лад в державі й армії.

Поступово в настроях офіцерів сталася значна зміна. Військовики вже без найменшого побоювання широко користувалися своїми правами вільних громадян. Уже ні в кого й думка не виникала про нелегальність зборів або незаконність комітетів, як то було на початку революції. Навпаки, все це стало звичайним явищем, санкціонованим і підтверджене відповідними офіційними актами.

У цілому, після Лютневої революції 1917 р. офіцери поділились на дві категорії. Більша їх частина заявила себе демократами. Вона переважно складалась із некадрового офіцерства. До неї долучилась також частина кадрових старшин, які після революції, — підкреслював М. Ґалаґан, "почали запобігати й підлабузнюватись до вояцької маси — ходили на задніх лапках" [7,с.216]. А друга частина кадрового офіцерства стала в опозицію до заведення нових порядків в армії, вбачаючи в тому пониження їхнього становища. Зокрема, кадрові офіцери негативно налаштувалися проти воєнного міністра О. Гучкова, який видав Наказ № 1 від 1(14) березня 1917 р. Згідно з цим наказом, зброя в частинах повинна була перебувати під контролем ротних і батальйонних солдатських комітетів і в жодному разі не видаватися офіцерам. Також наказ наділяв солдат громадянськими правами, ставив їх в рівне становище з офіцерами поза службою. Скасовувалися віддавання честі, титулування офіцерів та генералів. Офіцери повинні були звертатися до солдатів на "Ви" і вітатися з ними за руку [16,с.24].

Цей наказ у штабах армій Південно-Західного фронту і у Ставці викликав обурення і занепокоєння. Штаби поспішили оголосити наказ вигадкою та витівкою зловмисників і загрожували покарати всіх, хто його поширював. Так, 6 березня штаб VII армії видав свій наказ, де йшлося, що "Згідно з особливим оголошенням міністра юстиції Керенського і голови Ради депутатів, наказ цей є справжньою вигадкою і поширюється зловмисними особами, які нічого спільного з урядом і Радою депутатів не мають…Про випадки появи наказу негайно доносити. Осіб, які пробують поширити наказ, – арештувати" [3,с.30].

Однак, стихійний революційний рух українського офіцерства міг легко набрати характеру руїни та безладдя, адже далеко не всі офіцери були готові підтримати новий демократичний лад у державі та армії. Разом з тим, М. Ґалаґан вказував, що існувала невелика організована частина війська, котра під проводом прихильників старого царського ладу, які були офіцерами вищих рангів, могла оволодіти ситуацією і повернути все до попереднього стану. Існувала певна кількість військовиків, що не бажали змінювати лад в державі. Як згадував М. Ґалаґан: "заявив полковникові П-тові…про революційні події і просив дати належні

розпорядження. Полковник почав доводити мені, що Росія “ни одного дня не может существовать без государя” [7,с.193-194]. Та не всі відважувалися на якийсь рішучий крок проти революції.

З утворенням Української Центральної Ради, частина офіцерів вищого рангу прийняла новий державний лад, нову українську владу, однак боялися, що їх усунуть від командування. Про це згадував полковник М. Чеботарів: “Це все були старі люди і у високих рангах…Усі вони говорили московською мовою, перепрошували, що не знають своєї рідної мови, бо, мовляв, “Вы ж знаете, что мы все учились на русском языке” і т.д., але одночасно запевняли у своїй найбільшій лояльності до української влади, запевняли, що вони постараються знати свою прадідівську мову. Вони боялися, що я їх повикидаю з посад, ними зайнятих” [17,с.100].

У спогадах М. Ґалаґана відзначено, що серед військовиків було чимало енергійних осіб, у яких швидко розвинулась не просто “українська стихійність чуття”, а розумова свідомість своєї приналежності до української національності. В офіцерському середовищі відбулося усвідомлення своєї національної ідентичності, ототожнення себе з українським народом. М. Ґалаґан наводив влучний приклад: “Із числа цих останніх пригадую собі одного видатнішого підстаршину, ротного фельдфебеля. Якось раз балакаючи з ним, спитав його, відколи він став українцем. На це він, усміхаючись, відповів: “Та Ви ж самі ще торік казали, що в мене вуса, як у козака-запорожця”. А я й справді запорозький козак; сам я з Катеринославщини — прямо з Січі Запорозької. Виходить, я здавна українець!” [7,с.202]. Тому, як знову ж таки, згадується в мемуарах М. Ґалаґана, що дуже часто “українську пісню всюди було чути, причому українських пісень співала й “кацапня”, часто страшенно перекручуючи українські слова. Всі вояки-українці балакали між собою “по-своєму” – по-українськи – і це вважалось нормальним. Іноді й старшини, приноровлюючись до цього, вживали в зносинах між собою й вояками української мови чи окремих українських виразів, може, навіть не помічаючи того відступлення від приписаної до уживання російської мови” [7,с.201].

Дня 9 березня 1917 р. Центральна Рада видала відозву “До українського народу”, в якій закликала селян, робітників, солдат та інтелігенцію зберігати спокій, гуртуватися в політичні, культурні, економічні союзи та товариства. Українські офіцери одні з перших відгукнулись на цю відозву. Того ж дня на зборах офіцерів та солдатів Київської міської залоги утворено Установчу українську військову раду на чолі з полковником Михайлом Глинським, яка зажадала від Тимчасового уряду “вчинить для України ще до скликання Установчих зборів такий самий правний акт, який вже видано для Фінляндії і потвердить за Українським Народом всі права і вільності” [2].

Разом з тим був утворений Офіцерський професійний союз на чолі з полковником Леонідом Новосільцевим, який захищав професійні інтереси офіцерів. Союз виступав проти Тимчасового уряду, бо вважав своєю владою Центральну Раду [9,с.17]. Однак, не всі офіцери спочатку визнали Центральну Раду. Зокрема, в березні 1917 р. в Києві був утворений Всеросійський військовий союз, який у своєму заклику до вояків на початку квітня 1917 р. визнав, що “Временное правительство, является, впредь до созыва Учредительного собрания, единственнымъ провомочнымъ и отвѣственнымъ исполнителемъ воли России” [18, арк. 69].

Однак згодом молодші і частина старших офіцерів підтримали Центральну Раду в її перших кроках, бо сподівалися на творення міцної держави та армії. Про це свідчать привітання до неї, які надходили весною 1917 р. із різних військових частин, формувань та фронту. Особливо вони були численними у квітні 1917 р. після Всеукраїнського Національного Конґресу, на якому Центральну Раду визнали представницьким органом українського народу. Зокрема, офіцери 4 кавалерійської дивізії написали, що вони “ждуть демократичної республіки, автономної Вільної України” [19]. В той же час військова залога м. Крем’янця надіслала телеграму, в якій зазначалось, що на зборах “ухвалили щиро вітати Раду в новім складі і підтримувати її всіма засобами в домаганнях здобути національно-територіальну автономію України” [20].

Центральна Рада, зважаючи на розгортання українського руху в армії, звертала певну увагу на військові справи. Вона утворила військову комісію для координації дій українського військового руху, яка призначила скликання Першого Всеукраїнського військового з’їзду на 5 травня 1917 р. Ключовим моментом з’їзду було те, що офіцери підтримали українську владу та визнали Центральну Раду єдиним компетентним органом, покликаним вирішувати всі справи, що стосуються України [4,с.8]. Другий Всеукраїнський військовий з’їзд, 17 червня 1917 р. теж оголосив, що забезпечує найактивнішу і рішучу підтримку Центральній Раді в усіх її заходах, і закликав весь український народ неухильно виконувати її постанови [21, арк.28].

Отже, події на фронті наприкінці 1916 – на початку 1917 рр. розгорталися не на користь російської армії, тому поступово офіцери починали відчувати неминучі зміни. Відтак ставлення офіцерів до маніфесту про зречення імператора Миколи ІІ та падіння самодержавства в Російській імперії було здебільшого спокійним.

Однак, вибух Лютневої революції 1917 р. приніс хаос як державі так і фронту. Як наслідок, колишня російська армія зазнала деморалізації та перебувала в розпаді, а офіцери, котрі втратили владу мали обрати політичний шлях: підтримати українську владу, новостворену Українську Центральну Раду, чи підпорядковуватись Тимчасовому уряду Росії.

Українські офіцери після Лютневої революції 1917 р. поділились на дві категорії. Більша їх частина заявила себе демократами. Її основу складали некадрові офіцери, котрі були готові підтримати демократичний лад у державі і армії. Друга частина кадрового офіцерства стала в опозицію до заведення нових порядків в армії, зміни статутних норм, вбачаючи в тому пониження їхнього статусу. Перевагу здобула перша категорія, насамперед молоді українські офіцери, які позитивно сприйняли падіння самодержавства в Росії і підтримали Українську Центральну Раду. Вони пов’язували свої надії з творенням української держави, а від так і національної армії.

Загалом, політичні погляди офіцерів та політиків Центральної Ради збігалися. Вони бачили майбутній державний устрій колишньої Російської імперії як федеративну демократичну республіку, в якій Україна має бути автономною одиницею.

Джерела та література

1. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917–1918. Утворення та боротьба за державу / В. Голубко. – Львів: Кальварія, 1997. – 275 с.
2. Верстюк В. Українська Центральна Рада і армія / В. Верстюк // Воєнна історія. – № 1–3. – Київ, 2007 / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://warhistory.ukrlife.org/1_3_07_2.htm
3. Голуб П. Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть Советов (март 1917 г. – февраль 1918 г.) / П. Голуб. – Киев: Госполитиздат УССР, 1958. – 254 с.
4. Шандрук П. Армія УНР та її боротьба за державність / П. Шандрук // Гуртуймося. – Рік видання IV. – Травень, 1932. – С. 8
5. Лозовий В. Солдати і дестабілізація суспільно-політичного становища: вплив Першої світової війни на революційні процеси в Україні (1917 р.) / В. Лозовий // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – Київ, 2014. – Вип. 3. – С. 21-25.
6. Авраменко Н. Спомини запорожця: Документальне видання / Н. Авраменко. – Київ: Темпора, 2007. – 456 с.
7. Ґалаґан М. З моїх споминів. (1880-ті—1920 р.): Документально-художнє видання / Передмова: Т. Осташко, В. Соловйова. – Київ: Темпора, 2005. – 656 с.
8. Кедровський В. 1917 рік / В. Кедровський. – Вінніпег: Видавнича спілка “Тризуб”, 1967. – 526 с.
9. Петрів В. Спомини з часів української революції (1917–1921). Частина І: До Берестейського миру / В. Петрів. – Львів: Червона Калина, 1927. – 180 с.
10. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі –ЦДІА України, м. Київ). – Ф. 1599 (Помощник начальника Волынского ГЖУ о Жытомирском, Овручском и Староконстантиновском уездах). – Оп. 1. – Спр. 278.
11. Из дневника ген. В.И. Селивачева // Красный архив. – Москва-Ленинград: Госиздат, 1925. – Т. 2(9). – С. 104-131.
12. Сімянцев В. Роки козакування. 1917-1923 (Спогади), Філадельфія 1976
13. Державний архів Львівської області. – Ф. 905 (Нарядъ управленія начальника Бродскаго уѣзда. Секретная часть). – Оп. 1. – Спр. 207.
14. Базанов С. Антивоенные выступления на русском фронте в 1917 г. глазами современников (воспоминания, документы, комментарии) / С. Базанов. – Москва, 2010. – 363 с.
15. Савченко В. Спогади про український рух у XII російській армії у 1917 році / В. Савченко // За державність. Матеріяли до історії війська українського. – Каліш, 1935. – Збірник 1. – С. 53-65.
16. Грицкевич А. Борьба за Украину. 1917-1921 / А. Грицкевич. – Минск: Современная школа, 2011. – 528 с.
17. Визвольні змагання очима контррозвідника. (Документальна спадщина Миколи Чеботарiва): Науково-документальне видання / Вст. стаття: В. Сідак. – Київ: Темпора, 2003. – 288 с.
18. ЦДІА України, м. Київ. – Ф. 315 (Канцелярия военного прокурора Киевского военного-окружного суда). – Оп. 2. – Спр. 734.
19. З армій // Нова Рада. – 1917. – № 22. – 25 квітня
20. З Кременця // Нова Рада. – 1917. – № 22. – 25 квітня.
21. Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф. 760 (Степура Григорій Калістратович, адвокат). – Оп. 1. – Спр. 4.

Tyutenko R. Officers and socio-political challenges against the background of the revolutionary processes in Ukraine in 1917

The article is devoted to socio-political challenges and moods of Ukrainian officers in the Russian imperial army in Ukraine. It shows the stay of Ukrainian officers at the fronts of the First World War on the eve of the February revolution of 1917. An attempt was made to ascertain the political position of Ukrainian officers, their moods, behavior, socio-political attitudes in the period of revolutionary events in Ukraine in 1917 and in the first months of establishment of the Ukrainian statehood. The article shows the personal officer's attitude to the change of the political system and the attention is focused on the problem of their choosing a political path.

Key words: *Officers, the February revolution, Ukraine, the Ukrainian Central Council, Russian Empire*